

ФРАНЦИЯ

„REVUE DE LITTÉRATURES COMPARÉES“
vol. 3—4, 1981, Paris.

Рецензираната книжка е посветена изцяло на Достоевски с автори от САЩ, Франция и ФРГ. От по-особен интерес е работата на литературоведа-романист от Хайделберг Мартин Ретнер „Великият бъдещ подвиг на Разколников. Достоевски и литературата на немотивирания акт“, представяваща видоизменен вариант на част от реабилитационния труд на автора (публикуван през 1980 г.) под заглавие „Немотивираният акт. Бунт и литературата“. Статията е посветена на централната от средата на XIX в. в западноевропейската литература и философия тема за реализацията на индивида в условията на враждебно настроено нему общество. В процеса на тази реализация „немотивираният акт“ (равно на бунт с установения ред) е възлово понятие. Безпричинното убийство е отдавна мотив в творчеството на различни по своята насоченост и направление автори и мислители — Волтер, Сад, По, Болдер, Лотреамон, Мориак. Особено място заема произведението на Андре Жид „Подземието на Ватикана“. Младият герой Лавкадио Влюики блъска през отворената врата на движещ се влак съвсем непознат за него човек. Жид е и авторът на самото понятие „немотивиран акт“ („Слабо прикования Прометей“ 1899 г.).

Целта на статията е да се намери общият структурен модел, който стои в основата на желанията и действията на двамата герои — Разколников и Влюики — и прави възможно сравнението на двете творби, разделени от време, пространство, различни по език.

Човек, съзнателно стремящ се да се откъсне от анонимната и аморфна маса, решава да действа, без да се грижи за последствията. Така демонстрираната свобода и автономност на постъпките в замяна предизвиква обвинения в аморалност и произвол. Това е бунтарски акт в собствения смисъл на думата. По такъв парадоксален и логичен начин бунтът на великия човек съдържва едновременно своя крах и своя триумф.

Такъв е моделът на немотивирания акт и в романа на Достоевски „Престъпление и наказание“. Двойното убийство, извършено от Разколников, няма за него никаква прак-

тическа мотивираност. Наистина той ограбва старата сарафка Альона Ивановна и дори обмисля план за бъдеща дейност „в служба на човечеството и общото дело“ с помощта на новопридобитите богатства. Убийството обаче е извършено без идея за грабеж. Идеологическият смисъл на подобно престъпление не трябва да бъде смесван с мотивите за убийството. Същият този смисъл занимава дълго време Разколников преди извършването на престъплението. Това е и темата на разговора между него, Разумихин и Порфирий Петрович по повод статията „За престъплението“. Идеите на Разколников могат да бъдат резюмирани по следния начин. Съществуват два вида хора — обикновени, чието задължение е да се подчиняват (с. 274) и необикновени хора, хората в собствения смисъл на думата, които са „необикновено малко, даже учудващо малко (с. 278) и чието призвание е „в повечето случаи да изискват, в най-различни форми, да се разруши настоящето в името на по-доброто“ (с. 276). По пътя си към високата цел те могат да срещнат като препятствия хора, които им пречат: „Но ако му е необходимо за своята идея да прекрачи дори и през труп, през кръв, той вътре в себе си, по съвест, може според мене да си разреши да прекрачи през кръв — впрочем в зависимост от идеята и нейния размах...“ (с. 276). „Необикновеният човек“ може да си позволи всичко това, защото негово е „новото слово“ (с. 276).

Като анализира подробен цитат от репликите на Разколников, Ретнер излага следната схема на елементите на „немотивирания акт“. (Анализираният пасаж е на страници 276—277 на българското издание на романа от 1974 г.) Масата/ вулгарното — индивидуалност — бунт — автономия — аморалност — свобода — безразличие — погром/сатанинско/ — триумф/божествено/.

И тъй Разколников решава да стане престъпник, за да се откъсне от гнетящата го „среда на мравуняка“, за да се превърне в „необикновен човек“. „... искаш да станa Наполеон“, обяснява той по-късно на Соня, но не за да властва над другите „въшки“, а за да докаже на самия себе си, че не е „въшка“.

Героят живее с ясното съзнание за оригиналността на идеята си. Не е ново за един човек на XIX в. да бъде във възторг от Наполеон. Новото тук е, че Разколников иска

да действуват по абстрактно наполеоновски и нищо друго освен това. За Соня поведението на Разкольников остава загадка. Самата тя трудно може да допусне, че човекът, дал в нейно присъствие единствените си пари (и то значителна сума) на вдовцата на Мармеладов, може да убие, за да открадне. По време на процеса Разумихин събира доказателства за това, че престъпникът Разкольников, когато е бил в университета, с последните си средства е помагал на свой беден и туберкулозен състудент и почти го е издържал половин година. А когато той умрял, се грижил за стария и немощен баща на умрелия си другар (който издържал баща си със собствения си труд едва ли не от тринадесетгодишна възраст), настанил най-после този старец в болница и когато той умрял, погребал го. Вдовцата Зарницина свидетелствува, че „Разкольников по време на пожар през нощта изнесъл от една квартира, която вече горела, две малки деца и получил изгаряния“ (с. 554—555). В романа множеството „добри постъпки“ са противопоставени на извършеното тежко престъпление. От морална гледна точка убийството трябва да се прецени негативно, а „добрите постъпки“ — позитивно. Има обаче нещо обединяващо, а именно липсата на каквато и да било практическа заинтересованост от едното или другото. Дори психолозите на процеса признават, че убийството е било извършено „без по-нататъшни цели и без намерение за изгода“. Темата за ефекта на престъплението върху неговия извършител минава през целия роман, но тук за разлика от детективския роман, основаващ се на причинността на света, става дума за „живата душа“, която по принцип е непредвидима. Разкольников пледира за своето действие на две равнища. Едното — теоретичното, в което действа и схващането му за самия него да бъде „човек, на който е позволено повече, отколкото на другите“ и което той защитава с арогантност, гордост и самомнение. На практическо равнище обаче той е принуден да признае, че независимо от успешното изпълнение на плана си за престъплението не е успял да предвиди последствията, които този акт има върху него. Само изпълнението на престъплението не е достатъчно, за да направи престъпника по-висш от обикновените хора. И тъй като самият той не е само рационална теория и логика, Разкольников си дава сметка, че не е нищо друго освен „вълшка“ като своите жертви, като всички, в краен случай може би „естетическа вълшка“. Осъден от трибунала на осем години каторга в Сибир, Разкольников е наказан за своето престъпление. Сега според „естествения човешки закон“ той трябва да се „приобщи към хората“. Единственият възможен път

за това е страданието. „Да понесеш страданието и да изкупиш вината си чрез него, ето какво трябва“, казва му Соня. Според Ретнер следователят Порфирий Петрович установява ясна връзка между двете действия на Разкольников (от морална гледна точка диаметрално противоположни едно на друго), т. е. между двойното убийство и „великият бъдещ подвиг“. „А вие сте нещо друго: на вас бог ви е отредил да живеете (а кой знае, може би и вапният живот ще отлежи като дим и няма да направите нищо). Какво от това, че ще преминете към друга категория хора... Работата не е във времето, а в самия вас. Станете съвни, тогава всички ще ви видят. Слънцето преди всичко трябва да бъде слънце“ (с. 478). Текстът на романа единствено подсказва какво се съдържа в тази „идея за страдание“ и този „велик бъдещ подвиг“. Авторът на статията счита, че освен мотивите за възкръсването на Лазар и приеждането на страданието, латентен мотив, който пронизва целия роман, е и подражанието на Христос. В цялостната си дейност Разкольников ориентира своя героичен идеал срещу буржоазната етика и антропология. Със своето действие той се стреми да се уподоби на бога. Както всички извършители на „немотивирания акт“, той става съперник на бога, защото го приема за образец. Активността му е свръхиндивидуалистична, тя не се стреми към нищо друго освен към своето себеосъществяване, няма нищо общо с нито една социална цел и се стреми към насилието. В един буржоазен свят, демократизиран и управляван от закони с обща полза, неговите действия не могат да го доведат другаде освен към провал.

Романите на Достоевски, заключава авторът, направиха близки традицията на мистичния и христологичен идеал на свръхчовека, традиция, която за разлика от латинската западна теология е останала жива в едно по-друго, основаващо се на морални основи постигане на човешката цялост. Такъв е приносът на Достоевски за литературата на „немотивирания акт“.

Разкольников е представен от автора на статията до известна степен схематизирано, съобразно с предпоставената обща концепция. Текстът не издава въпреки цитатите от Достоевски в оригинал познаване както на руската, така и на светската традиция в тълкуването на Достоевски, разглеждайки и от двете и в национален, и в общочовешки план. Особено интересната за нас разгърнатата съпоставка между романа на Жид и на Достоевски остава неизпълнена и е само спомената и използвана като изходен пункт.

А. А.